

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 130.2: 94(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v054.2025.20>

В. В. Атаманенко

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-7233-7137>

аспірант кафедри політології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІДЕОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ
ЛІБЕРАЛЬНОГО ПОНЯТТЯ СВОБОДИ

Вступ. Свобода в сучасному світі є найважливішим атрибутом життя людини. Гуманність політичних режимів та устроїв оцінюються відповідно до рівня свободи, який вони надають окремому індивіду. Свободу навіть використовують як функцію рівня економічного достатку. Втім, в той же час, цей феномен, саме в його ліберальній інтерпретації, є настільки дискусійним та складним питанням, на яке велика частка лібералів навряд чи змогла б дати достатньо змістовну відповідь. Саме тому, що прихильники лібералізму самі часто плутаються стосовно основоположних питань власної ідеології, постає необхідність аргументованого висвітлення її центрального концепту, а також основних історичних інтерпретацій цієї суми політичних поглядів.

Методи дослідження. У своєму аналізі автор послуговувався низкою загальнологічних методів та компаративним методом на основі аналітичних інструментів І. Берліна (концепт негативної та позитивної свободи) та Л. Сведсена (знання та контроль, що є складовими феномену відповідальності).

Результати дослідження. Протягом усієї історії розвитку філософської та політичної думки, жодне питання не піднімалося настільки гостро, не трактувалося так неоднозначно, як питання свободи. Тим не менш, свобода – це єдиний феномен, який може настільки лаконічно описати сутність людської природи та її відмінність від природи інших створінь. Це постає основним аргументом лібералізму, без якого він не був би логічною, послідовною та доконаною світоглядною системою.

Безумовна свобода людини пояснюється тим, що вона є моральною істотою. «Моральна істота – за Ч. Дарвіном, – це істота, яка здатна порівнювати свої минулі та майбутні вчинки або мотиви до дії, схвалюючи або засуджуючи їх» [1, с. 88]. Людина не здатна існувати поза цінностями: вона не може не взаємодіяти з мораллю, бо є, також, суспільною істотою. Відповідно, оскільки

у людини, за фактом її народження та зростання у певній спільноті, вже наявний оцінювальний інструментарій оточуючого середовища, в неї залишається дві опції для дії: або слідувати тим приписам, які надало їй суспільство, або заперечувати їх і на їхній основі вибудовувати власні моральні категорії, як антипод суспільним. Суспільні моральні приписи, таким чином, постають, по відношенню до індивіда, тим «винятком», про який каже С. К'єркегор: «Виняток [...] пояснює сам себе та всезагальне, і коли хтось дійсно хоче дослідити всезагальне, необхідно лише ознайомитися зі справжнім винятком, оскільки він представить [всезагальне] повніше, аніж воно здатне представити саме себе» [2, с. 78]. Так само на цьому наполягає й К. Шмітт: «Нормальність не здатна нічого пояснити, натомість виняток пояснює всезагальне; він не тільки підтверджує правило: саме правило існує виключно завдяки винятку» [3, с. 15]. Виникає така ситуація, бо суспільство єдине здатне забезпечувати відповідальність за порушення моралі: безпосередньо або ж через власне уявне співвідношення з ним, як набором цінностей, людини. А оскільки через відповідальність остання пізнає межі власної свободи (бо здатна наділити зроблений нею вибір відповідним значенням), вона є *необхідно* вільною. Згадуються відомі слова Р. Декарта: «Щоб бути вільним, в мене не має бути можливості робити подвійний вибір, в процесі вибору однієї з двох протилежностей. Радше навпаки: чим більше схильний я до однієї, – чи тому, що я розумію, що в ній міститься добро та істина, чи то Бог зумовлює саме такий злет моєї думки, – тим більше я її вибираю» [4, с. 39]. Процес «усвідомлення свободи» має в собі відповідні складові: «суспільність – моральність – відповідальність – свобода». Таким чином, оскільки в людини є певна упередженість (суспільні моральні приписи), вона здатна робити та оцінювати власний вибір: або відштовхуючись від неї (в сенсі заперечення, протиставлення), або нею оперуючи.

Звернімося до термінологічного визначення поняття «свобода». Філософський енциклопедичний словник визначає її: «[...] усвідомленням можливісних меж людської поведінки, які залежать від конкретної ситуації людського існування (індивідуального і суспільного) і в цьому плані є усвідомленням необхідності» [5, с. 570]. Коли вказується, що свобода є «усвідомленням необхідності»¹, можна говорити про ступінь свободи, а не про її наявність, що є вихідним положенням ліберального твердження про належність свободи людській природі. Це підтверджує, також, що свобода є необхідністю людської природи навіть у випадку зовнішньої обмеженості вибору: в будь-який момент свого життя людина обирає (свідомо чи не свідомо) з відповідної кількості альтернатив (дарма, що чітко окреслених), а, отже – реалізує акт свободи. Тому, з ліберальних позицій, формулювання «усвідомлення необхідності» не здатне аргументувати наявності свободи.

«Усвідомлення необхідності» свободи не рівнозначне її уречевленню – акту свободи – про що говорить Т. Грін, критикуючи І. Канта. Останнього вважають чи не першим ліберальним мислителем, тим, хто (як вказують) аргументував цінність людини; людини як цілі, а не як засобу. В той же момент, як стверджує І. Кант, людина є рабом своїх бажань, які не є продуктом її розуму, а, отже, «справжня воля» лежить поза нею, не є частиною її природи і постає певним ідеалом – тим, чого потрібно досягнути шляхом морального виховання: «Тільки за допомоги навчання людина стає людиною» [6, с. 6]. І. Кант бачить свободу автономною стосовно індивіда, такою, що може існувати поза актом свободи, поза вольовим актом. Німецький філософ «[...] тільки хоче, щоб ми усвідомили можливість такого визначення, лише засвідчує, яким має бути ідеал доброї волі, а не стверджує, ніби кожна людина і справді так визначена [...] [він] здається, вважав свободу за нездійснений та нездійснений стан» [7, с. 231]. Перефразовуючи І. Канта, свобода надається тим індивідам, які попередньо аргументували власну здатність нею володіти. Натомість, ліберальне поняття свободи стверджує її презумпцію: людині належна свобода до тих пір, поки вона не підтвердила своєї нездатності нею володіти. На нашу думку, послідовно-ліберальне переконання стосовно співвідношення свободи та людської природи виглядає наступним чином: «Немає такої волі, якої індивід не усвідомлює як належної йому, і немає такого волевиявлення, про

яке він не знає, що є його творцем. Запитувати, чи він має владу над волею або чи якась інша сила, ніж він, визначає її, – однаково, що запитувати, чи він є іншим, ніж він сам» [там само, с. 235]. Це є фундаментальною передумовою лібералізму як послідовного системного світогляду: будь-які зрушення до більшого поступу в розширенні прав індивіда не мають жодного сенсу без переконання, що людина є а priori вільною.

Незважаючи на те, що, як стверджує лібералізм, свобода є належністю людської природи і не є можливим оцінювати її наявність чи відсутність як кількісну категорію, *ступінь* свободи, який має бути доступний людині (сила, з якою вона може впливати на зовнішній, стосовно себе, світ), є фундаментальним питанням усього ліберального дискурсу. Цей ступінь оцінюється в межах співвідношення двох концептів свободи: позитивного та негативного.

Позитивний та негативний концепти свободи вважаються найфундаментальнішими критеріями розмежування того, яким саме чином людина втілює свободу. Позитивна свобода є свободою самовираження, іншими словами: «Позитивне» значення слова «свобода» виростає з бажання індивіда бути самому собі паном» [8, с. 190]. Це бажання мати можливість визначити власну ціль та йти до неї тими засобами, які є прийнятними для індивіда в процесі її досягнення. Негативна свобода, натомість, означає простір вільний від зовнішнього втручання. Це приватна сфера індивіда, яка, відповідно, належна йому як індивіду: «[...] свобода в цьому розумінні є лише простором, у межах якого людина може діяти без завад із боку інших людей» [там само, с. 180–181]. Втім, вважати ці концепти окремими поняттями не видається нам можливим. Позитивна та негативна свобода є взаємопов'язаними крайнощами: якщо надати людині абсолютну можливість реалізації власної цілі (тобто, абсолютну позитивну свободу) ми, тим самим, маємо забезпечити і абсолютне невтручання в її приватну сферу, що, закономірно, порушить позитивну та негативну свободу інших людей. В той же час, якщо ми забезпечимо людині абсолютне невтручання в її приватну сферу (тобто, абсолютну негативну свободу), вона, тим самим, отримає абсолютну можливість реалізації власної цілі, що так само, як і в першому випадку, порушуватиме як негативну, так і позитивну свободу її оточення. Тим не менш, ці абстрактні величини постають ізольованими функціями ступеня свободи, що оперують власними категоріями. Критеріями для них є, що можемо знайти у Л. Сведсена, *знання та контроль* – основні складові відповідальності [9, с. 39].

Виникнувши в XVII ст., лібералізм до сьогодні залишається найпопулярнішою сумою політич-

¹ Незважаючи на те, що автор цього формулювання (Б. Спіноза) надавав йому значення процесу пізнання (свободи) природи (як необхідності), в даній статті воно інтерпретуватиметься як розуміння індивідом наявності формального забезпечення сфери вільної дії законодавством.

них поглядів як з точки зору практичної політики, так і на рівні масового сприйняття: будь-яка інша політична ідеологія чи доктрина, для того, щоб отримати політичну легітимацію, має запозичувати ті чи інші складові категоріального апарату лібералізму у власний інструментарій. Втім, як не парадоксально, наскільки лібералізм став невід'ємною частиною (навіть належністю) сучасної політики, настільки ж він є неоднорідним та гетерогенним в своєму трактуванні.

Поняття «лібералізм» походить від латинського слова *liberalis*, що в перекладі означає «вільний», «незалежний». Відповідно, ключовим концептом лібералізму, наукова спільнота визнає «свободу». Але, як доречно зазначив Дж. Волдрон: «Сказати [...] що відданість свободі є основою лібералізму, означає сказати щось надто невизначене і абстрактне, що навряд чи є корисним, тоді як сказати, що ліберали за своєю суттю віддані особливій концепції свободи, означає створювати надто беззаперечне, надто догматичне уявлення про проблему, щодо якої, схоже, незважаючи на велике бажання, можуть не дійти згоди навіть ідеологічні однодумці» [10, с. 71]. Найбільш послідовним в поясненні сутності (як ми його називаємо) «парадоксу лібералізму», постає перед нами переконання М. Фрідена, який висновує лібералізм як політичну ідеологію. Пояснюючи природу ідеологій, він приходить висновку, що у них існують ключові, суміжні та периферійні концепти. Якщо ключовий концепт це самостійна і стала величина, то суміжні і периферійні, в свою чергу, 1) не існують поза ключовим концептом, 2) можуть змінюватися відповідно до дискурсивної специфіки того чи іншого історичного періоду та культури, 3) покликані пояснювати ключовий концепт у відповідному змінюваному контексті. В лібералізмі, як стверджує мислитель, існують такі ключові концепти, як свобода, індивідуалізм, прогрес, раціональність, загальний інтерес, соціальність і обмежена та відповідальна влада. Що найважливіше, кожен ключовий концепт зазнає впливу іншого ключового концепту: «[...] поєднуючи свободу з раціональністю, прогресом і відповідальною владою, ми значно звужуємо діапазон інтерпретацій лібералізму» [там само, с. 90].

Оскільки свобода та раціональність є, в межах лібералізму, нероздільними, то, при забезпеченні свободи, прибічник цієї політичної ідеології може оперувати тільки формальними категоріями, основними з яких є права людини. Як зазначає П. Манан: «[...] одна з найголовніших ідей лібералізму це ідея «індивіда» [...] істоти, яка, будучи людиною, має «права», які можна перерахувати, права, які закріплені за нею незалежно від її функції та її місця в суспільстві та які роблять її рівною (у формальній свободі – А.В.) з будь-якою іншою

людиною» [11, с. 8]. Ліберальне поняття свободи розділяє етику та політику і право: лібералізм не дає відповіді на питання яким чином потрібно досягти щастя (реалізувати власний акт свободи так, як індивід бажає), але намагається забезпечити усі формальні (законодавчі) умови для того, щоб людина сама змогла знайти відповідь на це питання [9, ст. 132]. Отже, стратегічну ціль лібералізму як політичної ідеології, можна концептуалізувати наступним чином: забезпечення рівних можливостей задля втілення власного усвідомленого акту свободи завдяки користуванню інституційними спроможностями держави.

Класичний лібералізм, що виник у XVIII ст., не зміг впоратися з поставленою перед собою задачею. Велику (якщо не основну) роль цієї невдачі відіграв вульгарний капіталізм, що розглядався як економічна модель абсолютної свободи: принцип *laissez-faire*, який сповідувався її ідеологами, передбачав невтручання держави в динаміку капіталу в межах вільного ринку. Ідеологи класичного лібералізму, в основному, переймалися теоретичним обґрунтуванням становлення окремої (і абсолютної, в межах їхніх інтелектуальних пошуків) ланки суспільства – індивіда. Вихідне положення, на яке вони спиралися, повною мірою може бути описане наступною цитатою А. Сміта: «[...] вивчення власної вигоди природно чи, радше, неминуче спонукає його (індивіда – А.В.) віддавати перевагу такому застосуванню капіталу, яке є щонайвигоднішим для суспільства» [12, с. 454]. Ідеологи класичного лібералізму були переконані: якщо звільнити індивіда від державної регуляції його економічної діяльності, то в решті-решт, автономна індивідуальність, що керується економічною раціональністю, буде здатна впорядкувати суспільство таким чином, щоб кожен отримував достатній рівень суспільних благ.

З одного боку, автономія індивіда, наявність в нього недоторканої приватності – один з фундаментальних чинників підвищення як ступеня свободи в суспільстві, так і його прогресивності. З іншого ж, абсолютне право власності, що може призвести до монополізації підприємцем відповідної сфери життєдіяльності, інтенсифікує утворення нового законсервованого суспільного класу – клептократії.

Оцінюючи класичний лібералізм з точки зору того інструментарію, що був наведений вище, його основна проблема, яка не дала можливості забезпечити життєздатність такої конфігурації цієї політичної ідеології, полягала в абсолютизації *негативної* свободи і нехтуванням свободи *позитивної*. Класичний лібералізм, який сповідував переконання, що будь-яке втручання у вільний ринок здатне утворити більше проблем, аніж вирішити, зміг забезпечити рівні можливості

для втілення власного усвідомленого акту свободи конкретному суспільному класу – класу власників. Мало того, ця система переконань, узаконюючи та легітимуючи відповідний статус-кво, не допускала, де факто, будь-яких змін в співвідношенні суспільних сил: власники продовжували багатіти, в той час як ті, хто власності мати не могли – самі перетворювалися на власність. Особливо цей парадокс стає можливим прослідкувати в «недоторканності свободи контракту», яку обстоювали ліберали старого зразка: вони наполягали, що держава в жодному випадку не повинна законодавчо регулювати порядок укладання угоди між індивідами. У випадку існування соціальних інститутів, як стверджували класичні ліберали, на сторони угоди (приватних власників) чиниться тиск: така угода не могла б бути підтримана чинним законодавством, якби не відповідала вимогам відповідних державних стандартів; індивід вже б не міг, навіть при щирому бажанні, працювати протягом вісімнадцяти годин, якби це було заборонено нормами охорони праці чи здоров'я, а це, згідно з переконанням класичних лібералів, зазіхання на індивідуальну свободу. Така парадигма думки бере за належне достатню освіченість громадян, що тільки й може надати їм можливість провести в життя власний усвідомлений акт свободи, а відповідно і достатній *контроль* над власними рішеннями і бажаннями, що, в такому випадку, приймаються зважено. До впровадження в 1870 р. в Англії² закону про навчання, середньостатистичний рівень освіти був недостатнім, щоб вважати значну кількість населення свідомою стосовно власних дій по укладанню будь-яких угод (станом на 1820 р. відсоток грамотного населення складав 45% жінок та 60% чоловіків [13, с. 57]). При умові посередньої середньостатистичної освіченості неможливо стверджувати, що людина приймає рішення відповідно до власного бажання, бо для того, щоб могли скористатися формальними правами, які надає ліберальне законодавство, необхідно мати певне розуміння порядку їхнього функціонування. Останнє можливе тільки при наявності відповідних *знань*, які дадуть можливість мати *контроль* над власними бажаннями та цілями; знання, в свою чергу, здобуваються в процесі навчання. Як зазначив І. Берлін: «[...] пропонувати політичні права чи безпеку проти втручання з боку держави, напівголим, неписьменним, напівголодним і хворим людям рівнозначне глузуванню над їхніми обставинами, адже їм потрібна медична допомога чи освіта, перш ніж вони можуть зрозуміти збіль-

шення своєї свободи (ступеня свободи – А.В.) чи скористатися нею» [8, с. 183].

Соціальний лібералізм, який виник в другій половині XIX ст., був покликаний подолати абсолютний формалізм ліберального законодавства і надати йому уречевленості, практичного підґрунтя. Така конфігурація даної політичної ідеології виникла як реакція 1) на поширення марксизму та соціалізму серед англійського робочого класу і 2) на згубні наслідки класової ієрархії, що суттєво стримувала перебіг закономірних модернізаційних процесів.

Основне переконання теоретиків соціального лібералізму полягало у необхідності забезпечення усіх можливостей для користування формальними правами. Вони стверджували, що принцип *laissez-faire*, яким послуговувався класичний лібералізм, не життєздатний, оскільки його ціннісна система ґрунтується на ринкових категоріях попиту та пропозиції: індивід, який є основним суб'єктом вільного ринку, який продає та купує, користуючись правом свободи вибору, здатен оцінити якість тих чи інших послуг, що пропонуються іншими такими ж суб'єктами, тільки тоді, як має відповідний рівень усвідомленості та володіє певними навичками аналізу ринкової кон'юнктури. Більше того, стверджують ідеологи соціального лібералізму, вільний ринок, найчастіше, не здатен забезпечити ті сфери життєдіяльності суспільства, які не функціонують згідно принципів економічної раціональності, але є необхідними для забезпечення добробуту останнього. Як наполягає Дж. Ст. Мілль: «За добровільної системи всякчас трапляється, що мети не бажають, засобів узагалі не забезпечують, а індивіди, які потребують удосконалення, мають невизначене, а то й узагалі хибне уявлення про те, чого вони хочуть, і пропозиція, породжена ринковим попитом, буде будь-якою, але не такою, якої справді потребують» [14, с. 287].

Єдине рішення вищенаведених проблем, згідно із соціальним лібералізмом, – це часткова відмова від принципу *laissez-faire*: держава має провадити певну соціальну політику, яка, безумовно, буде втручанням у вільний ринковий обмін шляхом економічної регуляції, збільшення податків та перерозподілу суспільних благ. Частковою вона є, бо, по-перше, передбачає тільки відповідну кількість сфер життєдіяльності, на які має звертати увагу держава (забезпечення пільгових категорій громадян та житлово-комунальних послуг, фінансування розвитку науки тощо чи встановлення відповідних стандартів в усіх них, яким має відповідати залучений в таку діяльність підприємець), а, по-друге, не допускає державної монополії на ці сфери. Іншими словами, держава в соціальному лібералізмі сприймається як ще один (чітко обме-

² Увага, що приділена англійській історії не випадкова: соціальний лібералізм, як послідовний етап розвитку ліберальної думки, виник саме в цій країні.

жений у виді та межах своєї діяльності) учасник вільного ринку. Як стверджував Ф. Гаєк: «[...] вільне суспільство вимагає не лише того, щоб уряд мав монополію на застосування примусу, але щоб він мав монополію *тільки* на застосування примусу і щоб в усіх інших відношеннях він діяв на однакових засадах з усіма іншими», – і далі: «Хоча уряд не повинен використовувати свої можливості примусу для резервування за собою тих видів діяльності, які не мають стосунку до впровадження загальних норм права, проте цей принцип не буде порушений, якщо уряд займатиметься усіма видами діяльності *на однакових* правах із громадянами» [15, с. 332].

Соціальний лібералізм постає певним балансом між *позитивною* та *негативною* свободою; між колективом та індивідом. Його кінцевою метою є звільнення усіх спроможностей індивіда, але не просто заради цього «звільнення», а заради суспільного блага, яке, в свою чергу, надаватиме можливості окремій людині досягати суспільних цілей тим чином, яким вона сама того бажає. Соціальні ліберали стверджують, що тільки суспільство надає сенсу свободі людини, тільки воно може справді забезпечувати її, а, отже, кожен індивід має працювати на функціонування та добробут суспільства: «Ми розуміємо під свободою силу, яка є в кожній людині завдяки допомозі та безпеці, що їх надають йому її ближні, і яку, своєю чергою, вона застосовує, щоб і решта людей мали допомогу та безпеку» [7, с. 199]. Таким чином, «[...] скоритися – перший крок до справжньої свободи, бо це перший крок до повного вияву всіх спроможностей, якими обдарована людина» [там само, с. 199]. Держава застосовує примус стосовно індивіда (змушує його відповідати певним стандартам), не з метою узалежнити чи пригнобити, а навпаки, дати йому можливість максимально реалізувати власний потенціал, шляхом забезпечення для цього основної умови – функціонування держави, що сповідує основоположні ліберальні принципи: «Мета примусу – забезпечити найсприятливіші зовнішні умови внутрішнього зростання і щастя тією мірою, якою ці умови залежать від спільних дій та одностайного послуху» [16, с. 147]. Як влучно зазначає Л. Гобгауз: «[...] немає суперечності між свободою як такою і контролем як таким, бо кожна свобода спирається на відповідний їй акт контролю. Справжня суперечність існує між контролем, що сковує особисте життя і пригнічує дух, і контролем, спрямованим на забезпечення зовнішніх матеріальних умов їхнього вільного та безперешкодного розвитку» [там само, с. 147].

Отже, соціальний лібералізм не тільки не є соціалізмом (бо першим і останнім його аргументом є свобода індивіда), а, як стверджують

сучасні дослідники ліберальної теорії, справді втілює стратегічну ціль лібералізму. Р. Дворкін наполягає, що ключовий концепт лібералізму – це рівність [17, с. 188–191], але не в сенсі матеріалістично-соціалістичної рівності, а в сенсі рівної для всіх свободи.

Висновки. Незважаючи на множинні інтерпретації поняття свобода, лібералізм бачить її невід'ємним феноменом природи людини. Це надає йому логічної послідовності в процесі надання та розширення прав індивіда, що постають з необхідності наявності в нього позитивної та негативної свободи задля постановки власних цілей життя та несення за них відповідальності. Втім, оскільки лібералізм не є сталим набором цінностей, а постає ідеологією, що постійно адаптується до соціальної кон'юнктури, її теорії довелося пройти довгий шлях саморефлексії.

В історії розвитку ліберального поняття свободи, соціальний лібералізм постає як переломний етап, який перетворив рафінований формалізм ліберального законодавства у працюючий інститут забезпечення можливостей втілення власного усвідомленого акту свободи та, відповідно до вимог його часу, обґрунтував шляхи вирішення основних проблем на шляху до втілення стратегічної цілі лібералізму.

Література

1. Darwin C. The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex / Intr.: J. T. Bonner, R. M. May. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1981. 528 p.
2. Kierkegaard S. Repetition and Philosophical Crumbs / trans. by M. G. Piety; Intr. E. F. Mooney; Notes: E. F. Mooney, M. G. Piety. Oxford: Oxford University Press, 2009. 187 p.
3. Schmitt C. Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty
4. / trans. by G. Schwab; Foreword by T. B. Strong. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2005. 70 p.
5. Descartes R. Meditations on First Philosophy in Which the Existence of God and the Distinction of the Soul from the Body Are Demonstrated / trans. by D.
6. A. Cress. 3rd ed. Indianapolis and Cambridge: Hackett Publishing Company, 1993. 80 p.
7. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. ред.
8. колегії); Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
9. Kant I. On Education / trans. by A. Churton; Intr. F. R. Davis. Boston: D. C. Heath & Co., 1900. 121 p.
10. Green T. H. Lectures on the Principles of Political Obligation and Other Writings / ed. by P. Harris, J. Morrow. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. 383 p.
11. Берлін І. Чотири есе про свободу. Київ: Основи, 1994. 272 с.
12. Сведсен Л. Ф. Г. Філософія свободи / пер. з норвезьк. С. Волковецької. Львів: Вид-во Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр, 2016. 336 с.

13. Лібералізм: Антологія / упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий. 2-ге вид. Київ: ВД "Простір", "Смолоосип", 2009. xxxii + 1128 с.

14. Манан П. Інтелектуальна історія лібералізму / Пер. з фр. Київ: Дух і літера, 2005. 216 с.

15. Smith A. On Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Oxford: Oxford University Press, 1979. Vol. 1: viii + 543 p.

16. Clark G. The Great Escape: The Industrial Revolution in Theory and in History. California: University of California, 2003. 77 p.

17. Mill J. S. Principles of Political Economy: With Some of Their Applications to Social Philosophy / ed. by S. Nathanson. Indianapolis and Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc, 2004. 352 p.

18. Hayek F. A. Constitution of Liberty: The Definitive Edition / ed. by R. Hamowy. University of Chicago Press, 2011. 688 p.

19. Hobhouse L. T. Liberalism. Oxford: Oxford University Press, 1945. v + 253 p.

20. Dworkin R. A Matter of Principle. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 1985. 425 p.

Анотація

Атаманенко В. В. Ідеологія соціального лібералізму в історії розвитку ліберального поняття свободи. – Стаття.

В статті проводиться аналіз і співвідношення класичного та соціального лібералізму як історичних етапів розвитку ліберального поняття свободи. Вказується, що лібералізм ґрунтується на переконанні про належність свободи людській природі. Аналізується трактування поняття «свобода» та переконань теоретиків ліберальної думки і на цьому ґрунті концептуалізується ліберальне поняття свободи. Вказується, що послідовно-ліберальне мислення має переслідувати думку про апріорність свободи індивіда і, таким чином, можна говорити виключно про ступінь свободи, а не її наявність.

Автором наводяться основні концепти свободи (позитивна та негативна), а також відповідні критерії аналізу (знання та контроль), які дають можливість висновувати ступінь свободи того чи іншого теоретичного або практичного політичного феномена.

Розглядається таке, гетерогенне за своїм трактуванням, явище, як лібералізм. Незважаючи на множинність його інтерпретацій, в силу амбівалентності центрального концепту лібералізму, автор схиляється до переконання М. Фрідена, що розглядає це спрямування думки як політичну ідеологію з ключовими, суміжними та периферійними концептами: вони впливають один на одного і таким чином надають можливість віднайти теоретичний ґрунт і стратегічну ціль лібералізму, яка полягає в забезпеченні рівних можливостей задля втілення власного усвідомленого акту свободи завдяки користуванню інституційними спроможностями держави.

Аргументується, що класичний лібералізм, який спирався на економічний принцип *laissez-faire*, не виявився релевантним згідно зі стратегічною ціллю лібера-

лізму. Очікуючи від егоїстичного суспільства індивідів самоорганізації, ця конфігурація ліберальної ідеології призвела до поглиблення соціальної стратифікації, утворення нового законсервованого суспільного класу (клетократії), популяризації серед англійських робітників ідей соціалізму та марксизму, а також суттєвому стримуванню модернізаційних процесів. Його основна проблема полягала в абсолютизації негативної свободи та нехтуванні свободи позитивної.

Вказується, що соціальний лібералізм виник як реакція на негативні наслідки абсолютного формалізму ліберального законодавства: його теоретики обґрунтували необхідність надання кожному можливостей для користування тими правами, якими наділений громадянин ліберальної держави. Соціальний лібералізм бачить перед собою ціль досягнення балансу в дихотомії «позитивна свобода-негативна свобода». Таким чином, сучасними теоретиками ліберальної думки, він розуміється як така сума політичних поглядів, що цілком сприяє реалізації стратегічної цілі лібералізму.

Ключові слова: свобода, лібералізм, класичний лібералізм, соціальний лібералізм, політична ідеологія.

Summary

Atamanenko V. V. The ideology of social liberalism in the history of the development of the liberal concept of freedom. – Article.

The article analyzes and correlates classical and social liberalism as historical stages in the development of the liberal concept of freedom. It is pointed out that liberalism is based on the belief that freedom belongs to human nature. The author analyzes the interpretation of the concept of «freedom» and the beliefs of liberal theorists and conceptualizes the liberal concept of freedom on this basis. It is pointed out that consistent liberal thinking is convinced of the a priori nature of individual freedom and, thus, one can speak only of the degree of freedom, not it's presence.

The author presents the main concepts of freedom (positive and negative), as well as the relevant criteria of analysis (knowledge and control), which make it possible to determine the degree of freedom of a particular theoretical or practical political phenomenon.

The article deals with such a heterogeneous phenomenon as liberalism. Despite the multiplicity of its interpretations, due to the ambivalence of the central concept of liberalism, the author is inclined to the belief of M. Freedman, who considers this line of thought as a political ideology with core, adjacent and peripheral concepts: they influence each other and thus make it possible to find the theoretical basis and strategic goal of liberalism, which is to ensure equal opportunities for the realization of one's own conscious act of freedom through the use of the institutional capabilities of the State.

It is argued that classical liberalism, which was based on the economic principle of *laissez-faire*, did not prove to be relevant to the strategic goal of liberalism. Expecting individuals to self-organize from a selfish society, this configuration of liberal ideology led to deepening social stratification, the formation of a new conserved social class (kleptocracy), the popularization of socialism

and Marxism among the English working class, and a significant deterrence of modernization processes. It's main problem was the absolutization of negative freedom and the neglect of positive freedom.

It is pointed out that social liberalism emerged as a reaction to the negative consequences of the absolute formalism of liberal legislation: it's theorists justified the need to provide everyone with opportunities to exercise

the rights that a citizen of a liberal state is entitled to. Social liberalism sees the goal of achieving a balance in the dichotomy of «positive freedom-negative freedom». Thus, modern theorists of liberal thought understand it as a set of political views that fully contributes to the realization of the strategic goal of liberalism.

Key words: freedom, liberalism, classical liberalism, social liberalism, political ideology.

Дата надходження статті: 09.06.2025

Дата прийняття статті: 21.07.2025

Опубліковано: 10.09.2025